

GARBİYATÇI METAFORLAR BAĞLAMINDA “CEVDET BEY VE OĞULLARI’NDA” DOĞU-BATI TASAVVURU

Berkay ÇETİN*

ÖZ: Bu çalışmada, ilk olarak *Cevdet Bey ve Oğulları* romanı hakkında, özellikle de romanın Pamuk’un diğer romanları içerisindeki konumu hakkında bir tartışma yürütülmüştür. Söz konusu tartışmada, *Cevdet Bey ve Oğulları*’nın ve diğer romanlarının baskı sayıları, Pamuk’un son iki yayıncısı merkeze alınarak karşılaştırılmıştır. Sonrasında ise *Cevdet Bey ve Oğulları*’nda “karanlık ve ışık”, “Venedik manzarası”, “alaturka tuvalet ve alafranga tuvalet” üzerinden romandaki Doğu-Batı tasavvuruna odaklanılmıştır. Çalışma kapsamında bu kavram ve nesnelere birer metafor olarak değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada, karakterlerin Doğu ve Batı tasavvurları hakkında söz konusu metaforların nasıl bir anlama sahip olduğuna odaklanılmıştır. Özellikle alaturka tuvalet ve alafranga tuvalet örneklerinden, kimi karakterlerin net bir biçimde Batı’yı Doğu karşısında üstün gördükleri tespit edilmiştir. Benzer bir biçimde “Venedik manzarası” gibi metaforlar üzerinden de karakterlerin yönlerini Doğu’dan ziyade Batı’ya döndüklerine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhan Pamuk, Cevdet Bey ve Oğulları, Doğu, Batı.

The East-West Perception in "Cevdet Bey and His Sons" within the Context of Occidental Metaphors

ABSTRACT: In this study, an initial discussion is conducted on the novel *Cevdet Bey and His Sons*, specifically regarding its position among Pamuk's other novels. In this discussion, the print runs of *Cevdet Bey and His Sons* and his other novels are compared, focusing on Pamuk's last two publishers. Subsequently, the study focuses on the East-West perception in the novel through the metaphors of “darkness and light”, “Venetian landscape”, and “alaturka (traditional Turkish) toilet and alafranga (Western-style) toilet”. Within the scope of this study, these concepts and objects are evaluated and analyzed as metaphors. In this context, the study examines how these metaphors relate to the characters’ perceptions of the East and the West. Particularly through the examples of alaturka and alafranga toilets, it is identified that some characters clearly perceive the West as superior to the East. Similarly, metaphors such as “Venetian landscape” reveal that the characters orient themselves more towards the West rather than the East.

Keywords: Orhan Pamuk, Cevdet Bey and His Sons, East, West.

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 24.03.2024

Kabul Tarihi : 18.06.2024

* Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, berkaycetin@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-2759-7284.

Giriş

Cevdet Bey ve Oğulları, Orhan Pamuk’un ilk romanıdır. 1979 Milliyet Yayınları Roman Armağanı, 1983 Orhan Kemal Roman Armağanı’na layık görülen roman, bir romancının ilk romanından tahmin edilen başarının ötesinde bir başarı göstermiş, dönemin edebiyat eleştirmenleri tarafından övgü ile karşılanmış, bu anlamda Pamuk’un yazarlık kariyerinin temellerini oluşturmuştur. Öyle ki yayımlandığı günlerde, dönemin en sert eleştirmenlerinden biri olan Fethi Naci tarafından dahi “Orhan Pamuk’un romanı, şu son birkaç yıldır iyice durgunlaşan romancılığımızda, beni yeniden heyecanlandıran ilk roman. Büyük bir başarı.”¹ değerlendirmesi ile karşılanmıştır. Öte yandan söz konusu romanın Orhan Pamuk romanları içerisinde ayrıca bir öneminden de bahsetmek mümkündür: *Cevdet Bey ve Oğulları*, geleneksel roman biçimi ile kurgulanmış, Türkiye’nin üç farklı dönemini özgün bir biçimde ele alan bir roman olma özelliğini göstermektedir.

Cevdet Bey ve Oğulları’nın alımlayıcı kitle nezdinde Pamuk’un diğer romanlarına nazaran daha az üzerinde durulduğunu söylemek mümkündür. Aşağıdaki tabloda Pamuk’un romanlarının, yazarın güncel yayınevi tarafından paylaşılan baskı sayılarını görebilmek mümkündür:

Tablo 1. Yapı Kredi Yayınlarında Orhan Pamuk’un Romanlarının Baskı Sayıları²

Romanın Adı	İlk Baskı Tarihi	YKY’de Baskı Sayısı	Son Baskı Esas Alınan Tarih	YKY ilk baskı tarihi
Cevdet Bey ve Oğulları	1982	15	Şubat 24	Ekim 13
Sessiz Ev	1983	17	Mayıs 24	Aralık 13
Beyaz Kale	1985	21	Eylül 23	Eylül 13
Kara Kitap	1990	21	Kasım 23	Eylül 13
Yeni Hayat	1994	15	Temmuz 23	Kasım 13
Benim Adım Kırmızı	1998	25	Ocak 24	Temmuz 13
Kar	2002	22	Kasım 23	Temmuz 13
Masumiyet Müzesi	2008	37	Şubat 24	Eylül 13
Kafamda Bir Tuhafılık	2014	22	Nisan 24	Aralık 14
Kırmızı Saçlı Kadın	2016	26	Şubat 24	Şubat 16
Veba Geceleri	2021	1		Mart 21

Tabloda görüldüğü üzere yayımlanan son roman *Veba Geceleri* istisna tutulduğu takdirde, Yapı Kredi Yayınları tarafından en az baskısı gerçekleştirilen eserler *Cevdet Bey ve Oğulları* ile *Yeni Hayat*’tır. Yayınevi, 2013’ün Eylül ayında *Beyaz Kale* (YKY’de 21 baskı), *Kara Kitap* (YKY’de 21 baskı) ve *Masumiyet Müzesi*’ni (YKY’de 37 baskı) yayımlamış, bir ay sonra YKY tarafından ilk baskısı yapılan *Cevdet Bey ve Oğulları*’nın ise söz konusu romanlardan farklı olarak 15 baskısı gerçekleşmiştir.

Orhan Pamuk’un İletişim Yayınları’na yayımlanan romanlarına bakıldığında da benzer bir tablo ile karşılaşabilmek mümkündür:

¹ Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, 1. bs (İstanbul: Can Yayınları, 1983) arka kapak yazısı.

² bkz. <https://www.yapikrediyayinlari.com.tr>, “orhan pamuk”, YKY - Yapı Kredi Yayınları, son erişim: 22 Haziran 2024, <https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/arama/orhan-pamuk>.

Tablo 2. İletişim Yayınlarında Orhan Pamuk'un Romanlarının Baskı Sayıları³

Romanın Adı	İletişim Yayınlarında Baskı Sayısı	Son Baskı Esas Alınan Tarih
Cevdet Bey ve Oğulları	26	Mayıs 12
Sessiz Ev	35	Aralık 12
Beyaz Kale	39	Kasım 12
Kara Kitap	40	Nisan 13
Yeni Hayat	75	Eylül 12
Benim Adım Kırmızı	36	Mayıs 12
Kar	24	Eylül 12
Masumiyet Müzesi	13	Aralık 2008-Ağustos 2012

Bu tabloda görüldüğü üzere, *Benim Adım Kırmızı* ve öncesinde yayımlanan eserler içerisinde en az baskı *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda görülmektedir. Sadece Yapı Kredi Yayınlarınca yayımlanan *Kafamda Bir Tuhaflık*, *Kırmızı Saçlı Kadın* ve *Vebe Geceleri* listeden çıkarıldığında iki büyük yayıncının Pamuk romanlarına dair toplam baskı sayılarını ise aşağıdaki tablodan görmek mümkündür:

Tablo 3. Son İki Yayıncısında Orhan Pamuk'un Romanlarının Baskı Sayıları

Romanın Adı	İletişim ve YKY Toplam Baskı Sayıları
Cevdet Bey ve Oğulları	41
Sessiz Ev	52
Beyaz Kale	60
Kara Kitap	61
Yeni Hayat	90
Benim Adım Kırmızı	61
Kar	46
Masumiyet Müzesi	50

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü üzere, yayın tarihi en eski roman olmasına rağmen son iki yayınevi tarafından en az baskıya ulaşmış Orhan Pamuk romanı yine *Cevdet Bey ve Oğulları*'dır.

Orhan Pamuk romanlarının güncel baskı durumlarından da görüldüğü üzere *Cevdet Bey ve Oğulları* romanı, günümüz okurunun ilgisini diğer romanlardan bir nebze daha az çekiyor gibi görünmektedir. Elbette baskı sayıları, romanların niteliğini göstermemektedir. Bir romanın ne sıklıkla ve ne miktarda yayımlandığını gösteren baskı sayıları ile ancak ve ancak o romanın satın alınması arasında net bir ilişki kurmak mümkün olabilir. Zira okur, romanı satın almış ancak okumamış (yahut henüz okuyamamış⁴) olabilir. Romanı satın alan kişi bir

³ bkz. "orhan pamuk | Arama Sonuçları", son erişim: 22 Haziran 2024, <https://iletisim.com.tr/arama/orhan-pamuk>.

⁴ Bu durumun bir örneğini *Cevdet Bey ve Oğulları*'nda da görmek mümkündür. Ömer, Refik'in kitaplarını gördükten sonra "Bütün bu kitapları okuyor musun?" diye sormakta, karşılığında "Alıyorum, ama okumuyorum! (...) Hep okumayı tasarlıyorum, ama olmuyor işte..." cevabını

okur değil, bir tacir yahut salt koleksiyon amacıyla kitabı edinen bir koleksiyoner de olabilir. Bütün bunlara rağmen baskı sayılarının, romanların alımlayıcı kitlenin ilgisini ne oranda çektiği hakkında bir fikir verebileceği yine de söylenebilir.

Yorumsamacı yaklaşımdan hareketle tasarlanan bu çalışmada, *Cevdet Bey ve Oğulları* romanındaki karakterlerin Doğu ve Batı tasavvurlarının anlaşılabilmesi için metafor analizine başvurulmuştur. Metafor, bir olguyu, başka bir biçimde görme aracıdır.⁵ David Punter'in de belirttiği üzere "Metafor dünyaya yeni baştan bakmamızı sağlar, fakat bunu genellikle şeyler arasında var olan benzerlik hakkındaki mefhumlarımıza, yani hangi yönlerden birbirlerine benzer oldukları ve hakikatte hangi bakımlardan bağdaşmaz derecede farklı olduklarına dair düşüncelerimize meydan okuyarak yapar."⁶ Bu bağlamda çalışma içerisinde "karanlık", "ışık", "Venedik manzarası", "alaturka tuvalet" ve "alafranga tuvalet" birer metafor olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu metaforların Doğu ve Batı'yı simgelemesi, romandaki Doğu-Batı tartışmasının anlaşılması için önemli görülmüştür.

Cevdet Bey'in evi yahut evindeki saat gibi metaforik anlama sahip olan diğer kavram ve nesnelere ise literatür içerisinde daha öncesinde başka çalışmalarda⁷ odaklanıldığı için bu çalışmada yer verilmemiştir. Bu çalışmada, sadece "karanlık", "ışık", "Venedik manzarası", "alaturka tuvalet" ve "alafranga tuvalet" birer metafor olarak değerlendirilmiştir. Bir diğer ifadeyle çalışmanın sınırlılıkları içerisinde salt söz konusu kavram ve nesnelere odaklanıldığı belirtilmelidir. Öte yandan başka metaforların dâhil edilmesiyle tasarlanacak bir çalışma ile literatüre ayrıca katkı sunulabilir. Yine benzer bir biçimde, bu çalışmada Orhan Pamuk'un salt *Cevdet Bey ve Oğulları* romanı üzerine odaklanılmıştır. Romancının diğer romanlarının da araştırmaya dâhil edilmesi, farklı romanlarda ne tür metaforik anlatımlar üzerinden Doğu-Batı tartışmasına yer verdiğinin araştırılması, literatüre ayrıca katkı sağlayabilir.

Karanlık ve Işık

Romanda karanlık ve ışık, Doğu ve Batı kavramları ile birlikte sıklıkla düşünülmektedir. *Cevdet Bey ve Oğulları* romanı için düşünülen ilk ismin "Karanlık ve Işık" olması da bu anlamda dikkate değerdir: Göknağ'a göre *Cevdet Bey ve Oğulları*, ele aldığı tarih aralığında "aydınlık güçler" ve "karanlık güçlerin" diyalektiğinin izini sürmektedir.⁸

Cevdet Bey ve Oğulları'nda gelenek ve göreneklerden vb. bahsederken genel itibarıyla olumsuz nitelene sıfatlarına başvuran karakterlerin Batı'dan, Avrupa'dan, Fransa'dan vb. bahsederken olumlu sıfatlara başvurdukları görülebilmektedir: "*Cevdet Bey ve Oğulları*'nda yer alan karakterlerin zihninde Doğu, geri kalmış ve utanılacak bir toplum olarak yer edinmişken, Batı ise ulaşılması gereken bir hedef ve amaç olarak yer edinmiştir."⁹ Fuat

almaktadır (Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, s. 112.). Romanın ilerleyen bölümlerinde ise Refik kitaplarını okumaya fırsat bulabilecektir.

⁵ Burke'ten Lynne Cameron, "What is Metaphor and Why Does It Matter?", içinde *Metaphor Analysis: Research Practice in Applied Linguistics, Social Sciences and The Humanities*, ed. Lynne Cameron ve Robert Maslen, 1. bs (London: Equinox Publishing Ltd., 2010), s. 3.

⁶ David Punter, *Metafor*, çev. Serkan Doğan, 1. bs (İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2024), s. 33.

⁷ "Ev" için bkz. Su Kardelen Erdoğan ve Gaye Birol, "Cevdet Bey ve Oğulları Romanında 'Ev' ve Mekânsal Aidiet Kavramı", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23/4 (2021), s. 1567-80; "Saat" için bkz. Nesrin Kaymakçı, "Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları Adlı Romanında Modernist Unsurlar", *Bilgi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2 (2022), s. 109; Seher Özsert ve Fikret Güven, "An Orientalist Analysis of Orhan Pamuk's Snow and Cevdet Bey and His Sons", *Küllüye [Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı]*, 2023, s. 435, doi:https://doi.org/10.48139/aybukulluye.1350267.

⁸ Erdağ Göknağ, *Orhan Pamuk, Secularism and Blasphemy: The Politics of the Turkish Novel*, 1. bs (Routledge, 2013), s. 9.

⁹ Kaymakçı, "Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları Adlı Romanında Modernist Unsurlar", s. 105.

Bey'in Cevdet Bey ile diyalogu bu konuya örnek olarak verilebilir: "Burada hürriyet yok, devletin hali fena, her şey çürümüş, bunları biliyorsun değil mi?"¹⁰ Bu karakterlere göre Batı ile Doğu arasındaki fark, "siyah ve beyaz" ile "karanlık ve ışık" farkı kadar net görülebilmektedir.

Hürriyetin olmadığına ilişkin benzer bir kanaati, bir Osmanlı paşası olan Cevdet Bey'in kayınbabası (Şükrü Paşa) da paylaşmaktadır: "Avrupa'da gördüm, oradakiler oturuyor, yazıyorlar. Kitap oluyor, gazetelerde tefrika ediliyor. Ama burada? Tek kelime yazsam zülfiyare dokunur. Başım belaya girer. Dimyat'a pirince giderken hikâyesi olur. Kah kah. Burada hürriyet yok oğlum, hürriyet!"¹¹ Şükrü Paşa, Avrupa'yı görmüştür. Avrupa'da gördüklerinin kendi ülkesinde var olmamasına bir bakıma hayıflanmaktadır: "Gittik, gördük: Herifler neler yapmış. Biz ise aynı yerde oturuyoruz. Koskoca fabrikalar, istasyonlar, oteller... Çalışmayı da biliyorlar, eğlenmeyi de."¹²

Karanlık ve ışık metaforları bağlamında düşünüldüğünde, bazı karakterlerin, "ışığın" zorla gelmesi noktasında da düşünceler beyan ettiği görülmektedir. Bu tür karakterlere göre aydınlık ve ışık, zorlama ile gelebilir. Nusret'in "giyotinlerin işlediği bir revolüsyon" özlemi bu noktada akla gelmektedir:

"Durun! Ben size bir revolüsyon anlatmak istiyorum. Burada gereken şey o! Kanlı bir ihtilâl! Giyotinler nereye kurulacak? Sultanahmet meydanına! Giyotinler günlerce şakır şukur çalışacak. (...) Kan seli Sirkeci'den denize dökülecek! (...) Ancak böyle bir şey olursa buraya ışık gelir. Bu karanlıktan başka türlü kurtulunamaz."¹³

Zamanında valilik görevi de üstlenmiş olan milletvekili Muhtar Laçın'ın Refik'in "köyü kalkındırma"ya yönelik tasarılarına verdiği cevap da benzer bir minvalde değerlendirilebilir: "Zor olmadan senin tasarılarını kim uygulayacak? Tasarıları köylüler mi okuyacak... Hah, hah... Zor olmadan hiçbir şey olmaz! Bize eli sopalı biri lazım!"¹⁴ Burada Refik'in köyü kalkındırma düşünceleri, bunu belirli bir dönem kendisi için bir tutku hâline getirmesi, Meltem Ahıska'nın "garbiyatçı fantazi"nin temeli olarak vurguladığı hususu akla getirmektedir: "Türkiye'deki Garbiyatçı fantazinin belkemiğini milliyetçi ve modern söylem çerçevesinde tanımlanan 'halk'taki temel 'eksikliği' tespit etmek ve bunu doldurmak 'arzusu' oluşturur."¹⁵ Nitekim bu tür bir arzuyu, milliyetçi bir saik ile olmamak üzere Refik karakterinde de görmek mümkündür.

Süleyman Ayçelik'in Refik ile diyalogunda kurduğu cümleler de zorlama hususunda benzer bir biçimde akla gelmektedir: "Devlet için yapılan hiçbir şey günah sayılamaz. (...) İnkılap halkın hayrına olanları, halka rağmen, fakat halk için, halka getirmek işidir..."¹⁶

Üçüncü nesil içerisinde görülen, Cevdet Bey ve Nigan Hanım'ın torunu ve Refik ile Perihan'ın oğlu olan Ahmet'te de benzer bir hissiyat görülecektir: "'Darbe!' diye düşündü. 'Bütün bunları kökünden alt-üst eden. Hepsini bir vuruşta darmadağın eden, bütün Nişantaş'ı ve bütün burjuvaziyi sarsan bir darbe!'"¹⁷

¹⁰ Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, s. 43.

¹¹ A.g.e., s. 55.

¹² A.g.e., s. 57.

¹³ A.g.e., s. 82.

¹⁴ A.g.e., s. 385.

¹⁵ Meltem Ahıska, *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*, 2. bs (İstanbul: Metis Yayınları, 2018), s. 87.

¹⁶ Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, s. 409.

¹⁷ A.g.e., s. 543.

Diğer taraftan Batı'dan Doğu'ya bakışı da romanda belirli yerleri görebilmek mümkündür. Ömer'in "Peki bizi nasıl görüyorlar orada!" diye soran milletvekili Muhtar Laçın'e verdiği yanıt bu konuda gösterilebilecek örneklerden biridir: "Bizi hâlâ fesli, haremlî, çarşafli bir memleket olarak görüyorlar..."¹⁸

Batılı bir karakter olan Herr Rudolph'ta (yahut "Herr von Rudolph") da Batı'nın Doğu'ya bakışının izlerini görebilmek mümkündür. Herr Rudolph, Türklerden farklı olduğunu belirtmektedir: "Çünkü Türkler başka insanlar, ben başka!"¹⁹ Rudolph da Doğu'yu karanlık görmektedir:

"Ben şu Doğu'dan hoşlanmıyorum. Ben buradaki bu havadan, benim ruhumla hiç uyuşmayan bu yabancı ruhlardan hoşlanmıyorum! Şunu kaç kere okudum size, çevirdim yazdım, siz de okudunuz...' Refik'e de önceden okuduğu Hölderlin'i gene heyecanla ezbere okudu. (...) 'Tıpkı muhteşem bir Despot gibi Doğu, gücü ve göz kamaştırıcı ışığıyla insanları yere çalar; insan orada daha yürümeyi öğrenmeden diz çökmek, konuşmayı öğrenmeden dua etmek zorunda kalır!"²⁰

Batı'yı Doğu karşısında daima üstün gören Herr Rudolph'un sonrasında yönünü çevirdiği ülke ise Baykan Sezer tarafından "tam Batılılaşma örneği"²¹ olarak görülen Amerika Birleşik Devletleri'dir.

Batılı olanın Doğu'ya karşı tutumunun benzerini bizatihi Doğulu karakterlerde de görebilmek mümkündür. Muhtar Laçın karakterinin sözleri bu konuda örnek verilebilir:

"Benim gibi insanlar zekâlarıyla değil, bağlılık ve inançlarıyla yükselirler... Üstelik bizim memlekette dikbaşı olmak, kendi kendine karar vermek hoş bir şey değildir ki! İnsan her zaman daha iyi bilen, daha iyi düşünen birine kendini emanet etmeli, birisine bağlanmalı, bir inancı benimsemeli."²²

Kısacası *Cevdet Bey ve Oğulları'nda* salt Batılı karakterler değil, bizatihi Doğu'da yetişmiş karakterlerin de Doğu'ya karşı benzer bir tavır ve tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum ise Doğulu karakterlerin kendi toplumlarına yabancı hissetmeleri ile sonuçlanabilmektedir. Refik'in Süleyman Ayçelik ile tartışmasından sonraki düşünceleri bu noktada örnek gösterilebilir: "Şeytan girmiş bir kere içime! Ben de bu memlekette yabancıyım! (...) Dışarda kalmaya mahkûmdum. Çünkü ruhuma aklın ve aydınlığın ışığı bir kere düşmüştü!"²³ Benzer bir yabancılığı Refik'in arkadaşı Ömer'de de görmek mümkün olacaktır: "Ben Türke benzemiyorum! Ben sessiz duramıyorum (...) Ben hep kendimi düşünüyorum. Herkesi, her şeyi araç olarak görüyorum. Ben tuhafım."²⁴

Venedik Manzarası

Ev içerisinde hangi eşyaların tercih edildiği gibi evin duvarlarına asılan tablo ve nesnelere de belirli anlamlara sahiptir. Bu bölümde ele alınan Venedik manzarasına duvarında yer veren roman karakteri ise Muhtar Laçın'dır: "[Muhtar Laçın] Duvardaki Venedik manzarasına bakıyordu. Bu resmi kendisi almış, rahmetli karısı pek beğenmemiş, ama duvara da asmışlardı."²⁵ Öte yandan söz konusu manzara, Muhtar Bey'den daha ziyade Ömer karakteri ile özdeşleşmiş gibidir. Nitekim Ömer, Muhtar Beylerin evine her gittiğinde

¹⁸ A.g.e., s. 120-21.

¹⁹ A.g.e., s. 278.

²⁰ A.g.e., s. 278-79.

²¹ Baykan Sezer, "Tarihte Doğu-Batı Çatışması Ders Notları", *Tarihte Doğu-Batı Çatışması (Sosyoloji Yıllığı Kitap 12)*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, 2. bs, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017, s. 113.

²² Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, s. 400.

²³ A.g.e., s. 412.

²⁴ A.g.e., s. 438.

²⁵ A.g.e., s. 401.

Venedik manzarasına bakacak şekilde oturmaktadır.²⁶ Bu anlamda kimi karakterlerin Türkiye’den daha ziyade yönlerini ve bakışlarını Batı’ya çevirmelerine en iyi örneklerden birini belki de bir Venedik manzarası metaforunda görebilmek mümkündür.

Cevdet Bey ve Oğulları’nda Ömer, belirli bir süre yurt dışında yaşamış, zaman zaman Batı’nın özlemine duyan, çoğu zaman Doğu’nun yaşamı ve değerlerini küçümseyen, son olarak ise aldığı çiftlikte hayatını sürdürmeye devam eden bir karakter görünümündedir. Ömer’in hayalleri, çok başarılı ve zengin olmaktır; gündelik hayatta karşılaştığı kimi ayrıntılar ona yabancı ve kimi zamansa gülünç gelmektedir: “Ömer Nazlı’nın yeşil ve uzun elbisesini gülünç bulmaktan korktu. Sonra başka şeylerden, hırsını kaybetmekten, aile hayatının içinde kaybolmaktan, günlük hayat ile yetinmekten korktu.”²⁷ Ömer, yer yer romanda Rastignac karakterine benzerliğiyle de (“Çağdaş bir Rastignacsınız siz.”²⁸) dikkat çekmektedir. Bu anlamda Ömer tutkulu, hırslı bir karakter olarak göze çarpmakta, Avrupa ile Türkiye arasında yaptığı kıyaslarda kazananı daima Avrupa olarak görmektedir: “Avrupa’dan çok şey öğrendim. Burada hımbıl bir insan olamam artık. Azla yetinemem. Avrupa’da öğrendim...”²⁹

Ömer, memlekette gördüklerini, memleket insanını karanlıkla o kadar özleştirmektedir ki şu cümleyi sarf edebilmektedir: “Ben... ben uyuz bir Türk olmak istemiyorum!”³⁰⁻³¹ Ömer’in büyük hayalleri dışında her olgu ona bayağı görünebilmektedir: “Ömer: ‘Bir gün ben de bunlar gibi olacağım!’ diye mırıldandı. ‘Bir gün ben de kahvemi içerek akrabalarından söz edeceğim. Bütün bu tutkuların sonra üstelik...”³²

Ömer, iş seyahati için gittiği Kemah’ta da olmak istemediği insan profilini görebilmektedir: “‘Ben başkayım. Ben onlardan değilim. Ben onlar gibi olmayacağım!’ diye mırıldandı (...).”³³ Öte yandan Ömer’in, “onlar gibi olmamak istediği” insanları ne kadar tanıdığı soru işaretidir. Bu sebepten ötürü Ömer, zaman zaman arkadaşları tarafından da eleştirilmektedir. Muhittin, Ömer’e yönelttiğine benzer bir eleştiriyi, Batılı yazarları sıklıkla okuyan Refik’e de getirecektir: “Sen Frenkleşiyorsun! Zaten bizde arayan Frenkleşir. Arıyacağına hisset”^{34,35} Frenkleşme eleştirisini Refik’e de getiren Muhittin, Ömer’e “Frenkleşiyorsun dedim ona... (...) Sana benziyor bu bakımdan!”³⁶ demektedir.

²⁶ Pamuk, s. 370, 375, 435.

²⁷ A.g.e., s. 195.

²⁸ A.g.e., s. 94.

²⁹ A.g.e., s. 127.

³⁰ A.g.e., s. 129.

³¹ Öte yandan Ömer, Herr Rudolph’un yer yer küçümseyici tavrı karşısında “Biz, biz Türkleri küçümseyenlerin evinde kalmayız!” diye bağırarak ve sonrasında eklemektedir: “Hâlâ bizi küçümsüyorsunuz!! (...) Dinlemeyeceğim sizi...” (A.g.e., s. 280-81).

³² A.g.e., s. 171.

³³ A.g.e., s. 325.

³⁴ A.g.e., s. 463.

³⁵ Muhittin karakterinin de diğer karakterler gibi belirli konularda kafası karışıktır. Nitekim hissi, aklın, düşüncenin, arayışın üstünde konumlandırılan Muhittin, üç sayfa sonrasında aklın gerekliliğini özellikle vurgulamaktadır: “Hedefe ulaşmak için duygularımız ve öfkemizle değil, aklımızla hareket edeceğiz! (...) Duygular inanmak için gerekli! (...) Hedefe varmak için aklını kullanacaksın. Her adımda akıl gerekiyor.” (A.g.e., s. 466). Kafa karışıklığı, romandaki karakterlerin kendini sorgulamasına ilişkin Gökner, romandaki karakterlerin (her bölümde en az bir karakterin) “Ben neyim?” sorgulaması yaptığını, bu retorik sorunun tarihsel değişme içerisinde kimlik krizini vurguladığını belirtmektedir (Gökner, *Orhan Pamuk, Secularism and Blasphemy: The Politics of the Turkish Novel*, s. 264).

³⁶ Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, s. 488.

Venedik manzarası karşısına oturan Ömer hakkında bir diğer dikkat çekici husus ise onun bulunduğu zaman ve mekânla Orta Çağ arasında benzerlik kurmasıdır: "Hangi zamandayım? Yirminci yüzyılda ve ortaçağın kenarında... Bir eski köşkte, Erzincan'ın yakınlarında."³⁷⁻³⁸ Bu anlamda Ömer'in Türkiye'ye bakışı ile Muhtar Bey'in evine her gittiğinde hususi olarak Venedik manzarasını görecektir bir biçimde oturması dikkate değer bir ayrıntı olarak görülebilir. Söz konusu ayrıntı, Cevdet Bey'in ağabeyi Nusret'in ilk bölümde İtalya hakkındaki sözleri ile birlikte düşünüldüğünde daha bir anlamlı olmaktadır: "O doktoru, İtalyanı çağır da onunla konuşayım. Aklın ışığı ilk önce İtalya'da parladı. Orası aydınlığın anayurdudur."³⁹

Son olarak, ilginç olabilecek bir diğer nokta ise romanda Venedik manzarasından bahsedilen ilk yerde başka nesnelere de anılması ancak sonrasında Ömer'den diğer nesnelere değil, doğrudan doğruya Venedik manzarası ile ilişkili bir biçimde bahsedilmesidir: "Karşiki duvarda kalın çerçeveli yağlıboya bir Venedik manzarası asılıydı. Ömer oturduğu yerden yemek masasının arkasındaki tezhib levhasını da görüyordu. İki odayı birbirinden ayıran duvarın köşesinde de sedef kakmalı bir kavukluk vardı."⁴⁰ Tezhib levha romanın sonraki bölümlerinde hiç geçmeyecek, sedef kakmalı kavukluğa ise Ömer bir kere bakacaktır: "Ömer sedef kakmalı kavukluğa bakıyor, yanağının seyirdiğini, ağzının çirkin bir görüntüsü olması gerektiğini düşünüyordu."⁴¹

Alaturka Tuvalet ve Alafranga Tuvalet

Romanda tuvalet, sadece karakterlerin temel insani ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir mekân olmaktan ziyade bir tür metafor işlevi göstermektedir. Romandaki kimi karakterlerin Batı'ya bakışının olumlu taraflarını, Batı'yı Doğu'dan üst bir konumdan algılamalarının belki de en net göstergelerinden birini tuvaletlerden görebilmek mümkündür.

Alaturka ve alafranga kavramları romanda, tuvalet biçimlerine atıfla birkaç yerde (alafranga 2⁴², alaturka 5⁴³ sayfada) kullanılmaktadır. Ömer, öncesinde Baudelaire hayranlığı ile şiirler kaleme alan (Muhittin'in Baudelaire hayranlığı döneminde Yahya Kemal de Tefvik Fikret de ona göre Baudelaire'in yanında "solda sıfır"⁴⁴ kalmaktadır), sonrasında milliyetçi düşünce ile yakınlaşan Muhittin'i de bu anlamda küçümsemektedir:

"Muhittin: 'Helâ neredeydi?' dedi.

'Ne çabuk unuttun, yukarıda!' dedi Refik.

'Alaturka hela aşağıdadır! diye bağırды Ömer.'⁴⁵

Burada Ömer, Muhittin'e hususi olarak alaturka tuvaletin yerini hatırlatmaktadır. Bu diyalogda, Muhittin'in değişimi sonrasında düşüncelerine Ömer'in alaycı yaklaşımı görülebilmektedir. Doğu'yu temsil eden bir metafor olarak değerlendirilen alaturka tuvalet, bu kez bir iğnelemeye konu edilmiştir.

Cevdet Bey'in evinin içerisinde alafranga tuvaletin yukarıda konumlanması, alaturka tuvaletin aşağıda konumlanması bu anlamda dikkat çekicidir. Cevdet Bey evi ilk aldığı bu

³⁷ A.g.e., s. 470.

³⁸ Orta Çağ benzetmesine Ömer'in arkadaşı, Cevdet Bey'in oğlu Refik'te de rastlanmaktadır: "'Evet, ortaçağın karanlığından kurtulmak için sanayi de gerekli,' dedi Refik." (A.g.e., s. 405).

³⁹ A.g.e., s. 83.

⁴⁰ A.g.e., s. 169.

⁴¹ A.g.e., s. 380.

⁴² A.g.e., s. 65,259.

⁴³ A.g.e., s. 65, 99, 259, 500, 533.

⁴⁴ A.g.e., s. 227.

⁴⁵ A.g.e., s. 500.

şekilde değildir. Sonradan kendisi tuvaletlerden birini alaturkaya çevirmiştir: “Aşağı kattaki hela da yukarıdaki gibi alafrangaydı. Cevdet Bey, bu aşağıdakini alaturkaya çevirmeye karar verdi.”⁴⁶ Cevdet Bey’in yukarıdaki değil, aşağıdaki tuvaleti alaturkaya çevirmesi önemli bir detay gibi görünmektedir. Nitekim tuvaletlerden birinin “yukarıda”, diğerinin “aşağıda” oluşu, romandaki karakterlerin Batı’nın yukarıda, Doğu’nun aşağıda konumlanışına dair fikirlerine atıfla okunabilir.

Öte yandan Cevdet Bey’in evinde iki tuvaletin de mevcut olması bir diğer önemli noktadır. Ancak söz konusu tuvaletin kullanıcılarının ev içerisinde nasıl bir dağılım gösterdiği de aynı şekilde önemlidir. Alaturka tuvaleti ev içerisinde kimlerin kullandığı Ömer ile Refik’in diyaloglarından anlaşılmaktadır.

Ömer’i Kemah’ta ziyarete giden Refik’e Ömer, özür diler gibi tuvaletin alaturka olduğunu söylemekte, yine Refik de babası Cevdet Bey’in de o tuvaleti kullandığını özür dilercesine belirtmektedir: “Alaturka, ama idare edersin artık. Hem sizin Nişantaşı’ndaki evin alt katında vardı bir alaturka hela... Uşaklar ve hizmetçiler için.’ Refik: ‘Ama babam da kullanırdı o helyayı,’ dedi. Özür diliyormuş gibiydi.”⁴⁷ Nesrin Kaymakçı’nın tespiti ile Cevdet Bey evini Batılı bir tarzda düzenlemiş olsa da alt katta bulunan tuvaleti kullanmaktan da vazgeçmemektedir.⁴⁸ Genel anlamda ise Cevdet Bey’in evindeki tuvalet “uşaklar ve hizmetçiler”in kullanımına ayrılmış görünmektedir. Cevdet Bey’in oğullarının ve torunlarının (bir diğer ifadeyle birinci kuşaktan sonrakilerin) alaturka tuvaleti kullanmadıkları bu bakımdan dikkate değerdir.

Romanın en önemli karakterlerinden biri olan Ömer’in alaturka tuvaletinden bir tür mahcubiyetle bahsetmesi de romandaki kimi karakterlerin Doğu’ya özgü olana karşı duydukları hissiyatı gözler önüne sermektedir.⁴⁹ Yine Refik’in de “(...) mahcubiyet içinde babasının da alaturka tuvalet kullandığını açıklaması, Batılı yaşamın hayatın her düzeyine sızdığını, ülkedeki alışılmış yaşam biçiminin sanki utanç verici bir durummuş gibi algılandığını anlatır.”⁵⁰ Bu anlamda alaturka tuvaletin Doğu’yu, alafranga tuvaletin Batı’yı simgelediği, romandaki karakterlerin söz konusu tuvalet türlerine atıfla birlikte Doğu ve Batı hakkında üst-ast ilişkisine dayalı bir tasavvurlarının olduğunu söylemek mümkündür.

Tartışma ve Sonuç

Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*’nı şu şekilde değerlendirmektedir: “*Cevdet Bey ve Oğulları*, bizde olmayan, Batı’nın kapitalistleşmiş ailesi gibi olmaya çalışmasının hikâyesini anlatır. Bu bağlamda ‘olmasını isteme’ arzusu da kitabın satırları arasında gizlidir.”⁵¹ Hakikaten de satır araları, romandaki karakterlerin Doğu ve Batı tasavvurları hakkında, Doğu’ya dair olumsuz kanaatlerinin yanında Batı’ya öykünmeleri hakkında örnekler sunmaktadır. Bu anlamda romandaki karakterlerin yer yer oryantalist söylemlere göz

⁴⁶ A.g.e., s. 65.

⁴⁷ A.g.e., s. 259.

⁴⁸ Kaymakçı, “Orhan Pamuk’un Cevdet Bey ve Oğulları Adlı Romanında Modernist Unsurlar”, s. 104.

⁴⁹ Ek olarak romanda alaturkalığın kimi karakterler için (tuvaletle ilişkisiz bir biçimde), olumsuz bir anlama sahip olarak anıldığının altı çizilebilir. Sünnet töreni eğlencesi için getirilen “hokkabaz”ın gösterisi karşısında Nermin, “Bu da çok alaturkalık canım!” demektedir. (Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, s. 476.). Refik de eğlenceden ziyade bizatihi töreni küçümsemektedir: “Şu sünnet denen şey çok aptalca, vahşi, ilkel bir tören zaten! (...) Evet ilkel, vahşi, tam bize göre çirkin bir tören bu!” (A.g.e., s. 481). “Fuat Bey: “Çok katı ve alaturkasın Cevdetçiğim!” dedi ve güldü.” (A.g.e., s. 46).

⁵⁰ Murat Turna, “Cevdet Bey ve Oğulları’nda Sosyopolitik Değişim ve Türkiye”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67 (2021): 196, doi:10.512901/dpusbe.820575.

⁵¹ Orhan Pamuk, *Öteki Renkler: Seçme Yazılar ve Bir Hikâye*, 1. bs, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 130.

kırptığını ifade etmek mümkündür. Özgür Arslangörür'ün vurguladığı üzere: "Cevdet Bey ve Oğulları romanında Doğu-Batı gerilimlerinde belki de en çok dikkati çeken husus, roman kahramanlarının bir Batılı gibi oryantalist bir bakışa sahip olmalarıdır."⁵²

Ertan Eğribel'in deşindiğı üzere "Oryantalizm "Batı uygarlığının üstünlük ve emsalsizliği"ni vurgularken Doğu'nun farklılığını ve değışmezliğini baştan veri olarak kabul etmektedir."⁵³⁻⁵⁴ Romandaki karakterlerin de yer yer Batı uygarlığının üstünlük fikrine vurgu yaptıkları, metaforlar vasıtasıyla da kendisini göstermektedir.

*Cevdet Bey ve Oğulları'*nda sıklıkla "onlar" ve "biz" olarak ifade edilen, kimi zaman Doğu ve Batı, kimi zamansa Türkiye ve Avrupa ayırımından yola çıkılarak ulaşılan olgular karşısında karakterler, "biz"den ziyade "onlar"a imrenme ile bakmaktadır. Bu karakterlerin "onlar" dediğı insanları ne kadar tanıyıp tanımadığından daha fazla soru işareti olan husus, "biz"i tanıyıp tanımadıklarıdır. Nitekim romandaki karakterlerin büyük bir çoğunluğu, belirli bir çevre içerisinde büyümüşler; "biz" olarak adlandırılabilirler kategorisinin oldukça kısıtlı bir kısmını tanıma imkânına sahip olmuşlardır.

Refik Batılı klasikleri Türkçede yayımlamayı düşünmekte, bu tür eserleri herkesin erişimine açabilmek istemektedir. Cevdet Bey alafranga bir aile kurmak istemektedir. Ömer, yurt dışından döndükten sonra mutlu olamamıştır. Nitekim Murat Turna'nın tespiti ile "Eserde dikkati çeken bir husus ise Avrupa gören tüm roman kahramanlarının, geriye döndükten sonra Türkiye'yi beğenmemesidir."⁵⁵

Ayşe, kısa bir süreliğine gittiğı yurt dışı hakkında "Orada hayatımın bir hayat olduğunu anladım. Oraya giden biri mutlaka bir başkası olur."⁵⁶ ifadelerini kullanmaktadır. Yurt dışında hayatı öğrenen tek karakter de Ayşe değildir. Ömer de benzer bir özellik göstermektedir: "Ömer Avrupa'da hayatının bir değeri olduğunu öğrenmişti."⁵⁷ Refik, bir ara evden uzaklaşmak için soluğı Paris'te almaktadır. Yine Refik günlüklerinde niçin Rousseau yahut Voltaire'den tat alırken Tevfik Fikret yahut Namık Kemal'den tat alamadığını sormakta, sorgulamaktadır.⁵⁸ Hölderlin'i okumayı şart olarak değerlendiren Refik⁵⁹, Türkiye'nin toplumsal sorunlarına ilişkin olarak bir dönem iktisadi çözüm önerileri üzerine düşünmüş, sonrasında ise kültür üzerine durmaya başlamıştır.⁶⁰ Refik bir dönem Rousseau'ya, Muhittin ise bir dönem Baudelaire'e hayrandır.

Romanda Batı'ya duyulan hayranlık ise doğrudan doğruya Batı'yı tanımakla, bilmekle eş değer görülmemektedir. Çoğu karakterde henüz Batı'yı görmeden hayranlığın izlerini görebilmek mümkün olabilmektedir. Bu noktada akla ilk gelen karakter de Cevdet Bey'dir. Ağabeyi tarafından Batı'dan gelen her şeye hayran olmasıyla iğnelenen Cevdet Bey ancak sonrasında, Nigan Hanım ile evliliklerinin ikinci yılında Avrupa'yı görmüştür.⁶¹ Bir diğ

⁵² Özgür Arslangörür, "Orhan Pamuk'un Romanlarında Sosyal Meseleler", Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2019, s. 50.

⁵³ Ertan Eğribel, "Türk Romanı ve Düşüncesinin Oryantalizm ve Garbiyatçılığı İçselleştirme Biçiminden Kopmasının Önemi: Kemal Tahir ve Doğu-Batı Çatışması", *Kemal Tahir 100 yaşında*, ed. Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, 1. bs, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 484.

⁵⁴ *Cevdet Bey ve Oğulları'*nın oryantalist özelinde ele alındığı bir araştırma için bkz. Özsert ve Güven, "An Orientalist Analysis of Orhan Pamuk's Snow and Cevdet Bey and His Sons".

⁵⁵ Turna, "Cevdet Bey ve Oğulları'nda Sosyopolitik Değişim ve Türkiye", s. 204.

⁵⁶ Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, s. 359.

⁵⁷ A.g.e., s. 372.

⁵⁸ A.g.e., s. 237-38.

⁵⁹ A.g.e., s. 454.

⁶⁰ A.g.e., s. 461.

⁶¹ A.g.e., s. 111.

ifadeyle Cevdet Bey'in Batı'ya hayranlığı, romanın ilk bölümünde, henüz Nigan Hanım'la evlenmediği, dolayısıyla da henüz Avrupa'ya gitmediği dönemde görülmektedir. Özetle *Cevdet Bey ve Oğulları* romanındaki karakterlerin Doğu ve Batı'ya dair düşüncelerinin üst-ast ilişkisine dayalı olduğu, Batı'yı tamamıyla üst, Doğu'yu tamamıyla ast bir konumdaymış gibi algıladıkları ifade edilebilir. Yine yönlerini, bakışlarını Doğu'dan daha ziyade Batı'ya çevirdikleri de benzer bir biçimde (Venedik manzarası bölümünden de görüldüğü üzere) belirtilebilir. Bu bağlamda karakterlerin zihinlerindeki Doğu ve Batı tasavvurları, metaforlarda kendilerini açığa çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Ahıska, Meltem. *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik*. 2. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- Arslangörür, Özgür. "Orhan Pamuk'un Romanlarında Sosyal Meseleler", Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2019.
- Cameron, Lynne. "What is Metaphor and Why Does It Matter?" *Metaphor Analysis: Research Practice in Applied Linguistics, Social Sciences and The Humanities*, ed. Lynne Cameron ve Robert Maslen, 1. bs, London: Equinox Publishing Ltd., 2010, s. 3-25.
- Eğribel, Ertan. "Türk Romanı ve Düşüncesinin Oryantalizm ve Garbiyatçılığı İçselleştirme Biçiminden Kopmasının Önemi: Kemal Tahir ve Doğu-Batı Çatışması". *Kemal Tahir 100 yaşında*, ed. Ertan Eğribel ve M. Fatih Andı, 1. bs, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2010, s. 481-504.
- Erdoğan, Su Kardelen, ve Gaye Birol. "Cevdet Bey ve Oğulları Romanında 'Ev' ve Mekânsal Aidiyet Kavramı". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23/4 (2021): 1567-80.
- Gökner, Erdağ. *Orhan Pamuk, Secularism and Blasphemy: The Politics of the Turkish Novel*. 1. bs. Routledge, 2013.
- <https://www.yapikrediyayinlari.com.tr>. "orhan pamuk". YKY - Yapı Kredi Yayınları. Son erişim: 22 Haziran 2024. <https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/arama/orhan-pamuk>.
- Kaymakçı, Nesrin. "Orhan Pamuk'un Cevdet Bey ve Oğulları Adlı Romanında Modernist Unsurlar". *Bilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2 (2022): 99-111.
- "orhan pamuk | Arama Sonuçları". Son erişim: 22 Haziran 2024. <https://iletisim.com.tr/arama/orhan-pamuk>.
- Özsert, Seher, ve Fikret Güven. "An Orientalist Analysis of Orhan Pamuk's Snow and Cevdet Bey and His Sons". *Küllüye [Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı]*, (2023): 432-54. doi: <https://doi.org/10.48139/aybukulluye.1350267>.
- Pamuk, Orhan. *Cevdet Bey ve Oğulları*. 1. bs. İstanbul: Can Yayınları, 1983.
- — —. *Öteki Renkler: Seçme Yazılar ve Bir Hikâye*. 1. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Punter, David. *Metafor*. çev. Serkan Doğan. 1. bs., İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları, 2024.
- Sezer, Baykan. "Tarihte Doğu-Batı Çatışması Ders Notları". *Tarihte Doğu-Batı Çatışması (Sosyoloji Yıllığı Kitap 12)*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, 2. bs, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2017, s. 61-132.
- Turna, Murat. "Cevdet Bey ve Oğulları'nda Sosyopolitik Değişim ve Türkiye". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 67 (2021): 189-204. doi:10.512901/dpusbe.820575.